

Sebastian Żurowski

Negatywne prefiksy polszczyzny

Podstawowym celem tego artykułu jest próba opisu miejsca negacji w systemie słotwórczym współczesnego języka polskiego i ustalenie pełnej listy morfologicznych wykładników negacji (oraz ich fonetycznych wariantów) w polskim systemie słotwórczym. Ze względu na obszerność zagadnienia nie przedstawię szczegółowych analiz materiałowych i skupię się na rozstrzygnięciu podstawowych ogólnych problemów metodologicznych, które musi poprzedzić każdy ewentualny opis całej grupy formantów negatywnych i tworzonych przez nie derywatów.

W obrębie systemu gramatycznego polszczyzny negacja znajduje się w obszarze opisywanym przez słotwórstwo lub składnię¹. To rozróżnienie można opisać za pomocą dwu terminów przejętych z logiki: *negacja przyzdaniowa* (w opisie gramatycznym będzie to domena składni) i *negacja przyrzeczowa* (słotwórstwo) (Marciszewski 1970: 185). Por.:

1. Nie jestem zdrowy.
2. Jestem niezdrowy.

Stosując konsekwentnie kryteria formalne (w praktyce ortograficzne), należy uznać, że w zdaniu (1) występuje negacja składniowa (przyzdaniowa),

¹ Podobnie niedookreślone w niektórych metodologiach opisu jest np. miejsce w systemie takich kategorii, jak aspekt czy stopień. Wiele faktów językowych podlegać może co najmniej dwójakiej interpretacji, zależnej od przyjętych założeń opisu (por. na ten temat np. Heinz 1988). Pewnym, choć tylko pozornym wyjściem, może być odwołanie się do kognitywnej koncepcji rozmytych granic kategoryalnych. W ujęciu kognitywnym można by stwierdzić, że w przykładzie (1) negacja jest bardziej składniowa niż słotwórcza, a w przykładzie (2) bardziej słotwórcza niż składniowa. *Negacja (przeciwstawienie, przeciwieństwo)* to zresztą jedna z kategorii, w ramach których – według kognitywistów – język interpretuje świat (na płaszczyźnie składniowej i leksykalnej) (Grzegorzczkowska, Szymanek 2001: 480).

a w przykładzie (2) negacja słowotwórcza (przynazwowa). Dostyc powszechne jest jednak wyrażane przekonanie, że negacja (zwłaszcza wyrażona za pomocą operatora *nie*) jest w gruncie rzeczy zabiegiem składniowym, a tego typu zdania są wariantami semantycznie tożsamymi (por. np. Saloni 1971: 58; Stieber 1974: 31). W opisie semantyczno-składniowym języka są to *warianty diatetyczne* (wyrażenia, które w różny sposób porządkują pozycje argumentowe, ale reprezentują te same jednostki języka) (Karolak 1984: 94-96). Różnica między negacją przynazwową a przyzdaniową na gruncie języka jest jedynie różnicą formalnosyntaktyczną. W strukturze głębszej (tematyczno-rematycznej) to rozróżnienie tłumaczy różnica tematów, por.:

3. Janek nie mieszka w Warszawie.

4. Janek mieszka nie w Warszawie.

W zdaniu (3) tematem jest *Janek*, a w zdaniu (4) – *Janek mieszka* (Karolak 1999: 390). Zaprezentowane powyżej rozwiązanie praktycznie likwiduje opozycję między słowotwórstwem a składnią w przypadku derywatów negatywnych². Tym, co przemawia za opisywaniem wyrażen z jednostką *nie* pisaną łącznie jako synchronicznych derywatów, jest: (i) istnienie różnych typów relacji semantycznych między bazą a derywatem z *nie-* (antonimia, sprzeczność, ale także np. brak synchronicznego związku semantycznego³), co najwyraźniej widać w klasie leksemów przymiotnikowych (por. analizy w pracach: Oliva 1967; Tokarski 1976; Markowski 1986); (ii) posiadanie przez *nie-* w pewnych przypadkach dodatkowej wartości semantycznej (np. *necesywności*⁴);

² Z powodu wspomnianej specyfiki jednostki *nie* A. Bogusławski od pewnego czasu na określenie operatora negacji stosuje termin *partykułoprefiks* (por. np. Bogusławski 1998: 105). Skrajne stanowisko przedstawia W. Mańczak, który uważa, że nawet w przypadku składniowego negowania form czasownikowych *nie* jest prefiksem, a nie osobnym wyrazem (i postuluje łączną pisownię) (por. Mańczak 2004b).

³ Niektóre przymiotniki z *nie-* nie są synchronicznie motywowane, por. *niezdarny*, *niezgarszy*, *niewczesny* (*żart*) (Kallas 1998: 502). Dotyczy to także czasownika *nienawidzić* < stpol. *nawidzieć* ‘chętnie widzieć’, ‘kochać’ (Brückner 1995: 361). Nietypowa jest niewielka grupa motywowanych czasowników, które posiadają morfem *nie* w formie niezainicjowanej składniowo, por. *niepokoić* (< *niepokój* < *spokój*) (Jadacka 1995: 145), *zniewolić* (< *niewolić* < *niewola* < *wolny*) (Jadacka 1995: 148).

⁴ Znaczenia równego ‘możliwości, zdolności, konieczności’. Sposób tworzenia *necesywów* za pomocą *nie-* jest już współcześnie nieproduktywny, a to znaczenie zleksykalizowane, por. *niezliczony* ‘niedający się policzyć’, *niezapomniany* ‘niedający się zapomnieć’ (Kleszczowa 2003: 116). Takie nieregularności mają znaczenie w praktyce leksykograficznej. Niecelowe jest umieszczanie w słownikach np. wszystkich derywatów przymiotnikowych na *nie-* (nawet poświadczonych w tekstach). W zupełności wystarczy rejestracja tych, których znaczenie jest nieregularne (zleksykalizowane) i odpowiednia

(iii) istnienie w systemie jednostek, które słowotwórczo pełnią podobne funkcje i zawsze są pisane łącznie (np. *a-*, *in-* etc.)⁵.

Słowotwórczo negację we współczesnym języku polskim realizują następujące przedrostki⁶: *a-* (*an-*), *anty-* (*ant-*), *bez-* (*beze-*), *de-* (*dez-*), *dys-* (*dyz-*), *in-* (*im-*, *ir-*), *kontr-* (*kontra-*), *nie-* (*ni-*), *niedo-*, *non-*, *od-* (*ode-*), *poza-*, *przeciw-* i *roz-* (*roze-*). To pełny wachlarz negatywnych formantów języka polskiego⁷.

Wymienione w poprzednim akapicie prefiksy występują zarówno w rzeczownikach, jak i przymiotnikach czy czasownikach, ponieważ te części mowy często wzajemnie się motywują i formant negatywny staje się w następnym takcie słowotwórczym częścią podstawy, por.: *polityczny* > *apolityczny* > *apolityczność*, *mówić* > *odmówić* > *odmowa*. Nie można zatem w większości wypadków jednoznacznie przypisywać określonych formantów poszczególnym kategoriom części mowy (w praktyce przymiotnikowi lub rzeczownikowi), choć można mówić o różnej produktywności każdego prefiksu w przypadku różnych części mowy. Wyraźnie odrębne są jedynie prefiksy

informacja o odnośnej systemowej funkcji jednostki *nie*. Inną specyficzną kategorią semantyczną, którą realizują także derywaty negatywne (ale z *bez*), jest zaprzeczenie *posesywności*, por.: *bezdzienny* 'ten, który nie ma dzieci', *bezdomny* 'ten, który nie ma domu' (Pisarkowa 1974: 14).

⁵ Jednakże R. Laskowski w swojej krótkiej charakterystyce przymiotników odprzymiotnikowych pisze, że przymiotniki zaprzeczone (antonimy lub derywaty oznaczające brak cechy nazywanej przez postawę) tworzy tylko prefiks *nie-* (por. Laskowski 1999).

⁶ W języku polskim negatywnymi formantami są wyłącznie prefiksy. W innych językach mogą to być także sufiksy, por. ang. *-less*.

⁷ Żadne dotychczasowe opracowanie ogólne z zakresu słowotwórstwa nie rozpatrywało wszystkich wymienionych formantów jako tworzących negatywne derywaty prefiksalne. Największą ich liczbę wymienia w swoim zestawieniu H. Jadacka: *a-* (*an-*), *anty-*, *bez-* (*beze-*), *de-* (*dez-*), *dys-* (*dyz-*), (*ir-*), *kontr-* (*kontra-*), *nie-*, *od-* (*ode-*), *przeciw-* i *roz-* (*roze-*). Ponadto w artykule hasłowym *po-* autorka umieściła informację, że prefiks ten tworzy przyimki złożone, por.: *ponad*, *poza*, ale nie uwzględniła możliwości tworzenia przez *poza* derywatów (ani złożzeń, ani derywatów transpozycyjnych od wyrażen syntaktycznych, ani tym bardziej derywatów modyfikacyjnych) (por. Jadacka 2004). Status *poza-* jako prefiksu nie jest jasny. W niektórych opracowaniach znajduje się wzmianka o nim, por.: *pozaziemski*, *pazaetatowy*, ale są to prace tłumaczone, które nie powstały w wyniku analiz materiału języka polskiego (por.: Apresjan 1974: 185; Lyons 1984: 267). K. Kallas parafrazuje derywat *pozaustawowy* jako 'nieobjęty ustawą', co wskazuje na jego znaczenie negatywne (Kallas 1998: 501), jednocześnie jednak nie podejmuje decyzji, jakie znaczenie systemowe ma ten prefiks, który jako przyimek ma znaczenie lokatywne, ale w derywatach to znaczenie się zwykle nie zachowuje (Kallas 1998: 507). E. Wójcikowska wskazuje na funkcję wyłączającą tego elementu w derywatach i zbliżenie znaczeniowe do elementu *nad-*, por. *pozarealny* – *nadrealny* (Wójcikowska 1986: 174).

czasownikowe (*de-*, *od-* i *roz-*)⁸, ale pozostałe mogą tworzyć zarówno formacje rzeczownikowe (rzadziej), jak i przymiotnikowe (częściej). Prefiksy negatywne nie tworzą przysłówków, ale występują w nich jako elementy podstawy. Uniwersalność tego typu afiksów wynika z tego, że nie niosą one za sobą gramatycznej informacji o przynależności kategoryjnej (tak jest w przypadku sufiksów), a jedynie czystą wartość semantyczną (Szymczak 1980: 43).

Problem z zaklasyfikowaniem formantu jako rzeczownikowego lub przymiotnikowego jest ściśle związany z tym, że problematyczny jest sam kierunek przebiegu derywacji. Często równie uprawnione wydają się jego inne interpretacje, por. *atakować* > *atak* > *kontratak* vs. *atakować* > *kontratakować* > *kontratak*. Tradycyjnie prace z zakresu słowotwórstwa (nawet szczegółowe) posługują się pojęciem dwumotywyjności (por.: np. Grzegorzczak 1979; Wlekiński 2001), gdyż ustalenie rzeczywistego kierunku i chronologii procesu derywacji na podstawie faktycznych tekstów języka bardzo trudne (właściwie niewykonalne), a na podstawie słowników często chybione. Pomocna jest tu tzw. analiza gniazdowa, która postuluje wyłącznie jednomotywyjność derywatów. Określenie kierunku derywacji wymaga za każdym razem odrębnej analizy każdego gniazda leksykalnego, w której brane pod uwagę będą jednocześnie kryteria formalne i semantyczne (por. Jadacka 1995: 30-35). H. Jadacka ustaliła w przywołanej pracy przebieg derywacji m.in. w następujących łańcuchach derywacyjnych: *gen* > *antygen* > *antygenowy* (nie: *gen* > *genowy* > *antygenowy*), *pan* > *bezzański* > *bezzańsko* (nie: *pan* > *pański* > *bezzański* > *bezzańsko*), *centralizować* > *decentralizować* > *decentralizacja* (nie: *centralizować* > *centralizacja* > *decentralizacja*), *reformacja* > *kontrreformacja* > *kontrreformacyjny* (nie: *reformacja* > *reformacyjny* > *kontrreformacyjny*), *ludzki* > *nieudzki* > *nieudzkość* (nie: *ludzki* > *ludzkość* > *nieudzkość*), *krw* > *niedokrwisty* > *niedokrwistość* (nie: *krw* > *krwistość* > *niedokrwistość*), *ogień* > *przeciwogniowy* (nie: *ogień* > *ogniowy* > *przeciwogniowy*).

⁸ Prefiksy czasownikowe przede wszystkim tworzą formacje *anulatywne* (oznaczające likwidację stanu przedmiotu, który podlega akcji zawartej w podstawie) (Wróbel 1998: 561). W ten sposób powstają czasownikowe antonimy. Zaprzeczanie składniowe (poprzez operator *nie*) czasowników nie jest antonimią, gdyż antonimem czasownika jest właśnie nazwa czynności likwidującej wynik czynności wyjściowej, por. (*z*)*wiązać* – *odwiązać* (nie: *wiązać* – *nie wiązać*) (Mielczuk 1972: 70). Nie twierdzą, że wszystkie formacje tworzone przez formanty negatywne są antonimami podstaw. To wymaga szczegółowych badań, a przede wszystkim przyjęcia jednej z kilku istniejących teorii antonimii. Wstępnie przyjąć jednak można, że w derywatach tych występują różne rodzaje przeciwstawienia.

Przechodzenie prefiksów negatywnych do podstaw derywatów w kolejnych taktach słowotwórczych powoduje, że możliwe jest, iż w strukturze morfologicznej leksemu pojawią się dwa różne elementy o znaczeniu negatywnym, por.: *antyracjonalizm*, *deantykomunizacja*, *niebezinteresowany*, *niebezpiestajonalny*, *nienieomylny*. Zabiegi takie powodują właściwie powrót do pierwotnego znaczenia wyrazu niezanegowanego (zgodnie z logicznym prawem podwójnego przeczenia), choć zdecydowanie zmienia się natężenie wyrażanej cechy (w przymiotnikach) i nacechowanie stylistyczne (Kallas 1998: 502).

Zauważyć także trzeba, że prefiksy wyrażające negację pochodzą z różnych stadiów rozwoju języka, różne jest również ich pochodzenie (rodzime lub zapożyczone). Przybliżona periodyzacja przyswajania tych formantów wygląda następująco: (i) prawie wszystkie prefiksy rodzime zostały przejęte z prasłowiańszczyzny lub funkcjonowały już przed dobą nowopolską, por.: *bez-*, *nie-*, *od-*, *przeciw-* i *roz-*; (ii) w dobie nowopolskiej pojawił się rodzimy prefiks *niedo-*, który powstał w wyniku reinterpretacji znaczenia czasowników zaprzeczonych (Kleszczowa 2003: 164-165)⁹; w XIX w. ostatni z rodzimych elementów (*poza*) zaczął tworzyć derywaty o znaczeniu negatywnym, por. *pozagrobowy* (Bańkowski 2000: III 740-741); (iii) kolejne morfemy docierały do polszczyzny z innych języków jako elementy całych zapożyczonych wyrazów już po dobie staropolskiej i stopniowo usamodzielniały się w funkcji prefiksu (analogicznej do funkcji prefiksu), por.: *a-* (*an-*), *anty-* (*ant-*), *de-* (*dez-*), *dys-* (*dysz-*), *in-* (*im-*, *ir-*), *kontr-* (*kontra-*) i *non-* (Szymczak 1976: 17-20)¹⁰.

2.3. Pozycyjne warianty poszczególnych prefiksów mają w większości uzasadnienie fonetyczne (na gruncie języka polskiego lub obcego)¹¹. Wariant *an-* greckiego *a-*¹² rejestruje H. Jadacka w takich wyrazach, jak *anergia*

⁹ W wyniku reinterpretacji znaczenia prefiks ten otrzymał znaczeniowy element gradacyjności, dlatego uprawnione jest umieszczenie go w grupie formantów gradacyjnych (por. Kallas 1998: 502). Natomiast całkowicie błędne jest traktowanie tego prefiksu jako wariantu *nie-* (por. Wlekiński 2001). Derywaty na *niedo-* analizował B. Kreja. Stwierdził on, że mimo rodzimego pochodzenia, prefiks ten tworzy w większości terminologię (medyczną, techniczną, myśliwską) (Kreja 1996: 160-161). A. Bańkowski uważa, że *niedo-* w czasownikach nie jest prefiksem i tworzy jedynie rzeczowniki typu *niedokrwienie* i *niedolisek* (Bańkowski 2000: II 298).

¹⁰ W opracowaniu tym niewymienione są trzy zapożyczone prefiksy, które funkcjonują we współczesnym języku polskim: *dys-*, *in-* i *non-*. D. Buttler także nie wymienia *dys-*, *in-* i *non-* wśród aktywnych słowotwórczo zapożyczonych części (por. Buttler 1978: 61-62).

¹¹ Systemowe zasady dystrybucji wariantów z *e* polskich prefiksów omawia R. Laskowski (por. Laskowski 1975: 60-66).

¹² Grecka partykuła przecząca *alpha privativum* pochodzi z tego samego pie. elementu przeczącego **n*, co hipotetyczne prasłowiańskie morfemy negatywne **ǫ-* i **ę-*, na które

i *anosmia* (Jadacka 2004: 1526), które nie są jednak derywatami w języku polskim (nie posiadają motywujących je podstaw). Wariant ten jest zatem jedynie potencjalny i nie ma faktycznego poświadczenia. Podobnie niepoświadczony w polskich wyrazach jest wariant *ant-* greckiego *anty-*, który podaje W. Kopaliński (Kopaliński 2000: 40). Wariant *beze-* występuje tylko w derywacie *bezecny* (i w formacjach na nim opartych), którego podstawa *cny* ‘cnotliwy, szlachetny’ stała się już przestarzała. Poszczególne warianty prefiksu *in-* (*im-*, *ir-*), mimo że w łacinie to ten sam morfem (czwartym wariantem jest jeszcze *il-*), w polskiej literaturze do tej pory były zawsze – wyjątkiem jest słownik Kopalińskiego – traktowane jako odrębne elementy (por.: Kowalik 1978: 185; Kallas 1998: 502; Kleszczowa 2003: 164; Jadacka 2004: 1536)¹³. Z kolei M. Szymczak wyraźnie oddziela jako dwa prefiksy: *kontr-* (zapożyczenie z języka francuskiego) i *kontra-* (zapożyczenie z łaciny) (Szymczak 1976: 20), a etymologię tę podtrzymuje A. Bańkowski (por. Bańkowski 2000: I 787). Te problemy szczegółowe wymagają niewątpliwie dalszych badań i analiz. Podobnie jak to, czy w języku polskim współcześnie funkcjonuje jeszcze wariant *ni-*, który diachronicznie tworzył derywaty obok podstawowego *nie-* i który często ulegał redukcji do elementu *i-* (Mańczak 2004a). W trakcie przyswajania obcych elementów morfologicznych zwykle występują wahania dotyczące nie tylko wariantowości fonetycznej, ale także postaci graficznej prefiksów. Formant *anty-* jeszcze do międzywojnia pojawiał się w postaci *anti-*, por.: *antiinsurekcyjny*, *antypaństwowy*, *antikoncepcyjny* (Wawrzyńczyk 2004).

Nie można też rozstrzygnąć jednoznacznie, czy wszystkie negatywne elementy morfologiczne rzeczywiście są prefiksami. Problem ten dotyczy w zasadzie trzech prefiksów, które mają odpowiedniki w klasie przyimków: *bez*, *poza* i *przeciw*¹⁴. Morfem *bez* w rzeczownikach może być albo przedrostkiem

wskazują scs. *orodъ* ‘głupi’ i scs. *nejesyrb* ‘pelikan’ (Pokorny 1959: 756-758; Jurewicz 1992: 51). Prefiks *a-* przejęty został początkowo w znaczeniu naukowym, jakie miał w języku francuskim, por. *amoralny* ‘obojętny na sprawy moralności’ (Bańkowski 2000: I 5) i dopiero później jego znaczenie się uogólniło do przeczącego.

¹³ Wszystkie trzy wymienia jedynie K. Kowalik. H. Jadacka i K. Kallas wśród prefiksów negatywnych wymieniają tylko *ir-*, a K. Kleszczowa *ir-* i *in-*. W danym języku mogą działać prawa fonetyczne innego języka, więc można i na gruncie języka polskiego traktować te elementy jako tę samą jednostkę słownikową (Laskowski 1975: 25).

¹⁴ Innym problemem jest to, że z reguły zapożyczone cząstki nie są w polskim systemie słowotwórczym formantami, ale jedną z podstaw słowotwórczych (tzw. prefiksoidami), por.: *euro*, *ekstra*, *tele* itd. Zastosowanie takiego rozwiązania dla cząstek negatywnych spowodowałoby dodatkowe niejasności, gdyż pojawiłby się w opisie już trzeci, obok modyfikacji i transpozycji, sposób tworzenia derywatów negatywnych. Użytkownicy języka mają świadomość odrębności słowotwórczej prefiksów negatywnych i stosują je

modyfikującym znaczenie podstawy, por.: *bezsens* (< *sens*), *bezład* (< *ład*)¹⁵, albo częścią podstawy w derywatach mutacyjnych i transpozycyjnych, które zostały utworzone od wyrażen syntaktycznych, por.: *bezwład* (< *bez władzy*), *beznadzieja* (< *bez nadziei*), *bezrobocie* (< *bez roboty*), *bezdroże* (< *bez drogi*), *bezprawie* (< *bez prawa*) (Grzegorzczkowska 1979: 58). Przyimek *przeciw* pojawia się w przymiotnikach od wyrażen syntaktycznych, ale w rzeczownikach jest zawsze interpretowany jako prefiks (Grzegorzczkowska, Puzynina 1998b: 452), por. *przeciwbólowy* (< *przeciw bólowi*) vs. *przeciwuderzenie* (< *uderzenie*). W przypadku przymiotników i rzeczowników motywowanych wyrażeniami syntaktycznymi właściwym formantem słowotwórczym jest zmiana paradygmatu odmiany (formant paradygmatyczny) (Grzegorzczkowska, Puzynina 1998a: 368)¹⁶. Zgodnie z kryterium dominacji systemowej lepsza jest ta interpretacja kierunku i sposobu derywacji, która pozwala przekonująco zinterpretować jak najwięcej formacji (Jadacka 2001: 25). Niewątpliwie interpretacja nieprefiksalna w przypadku formacji z *bez*, *poza* i *przeciw* jest zgodna z tym kryterium, ale argumenty na rzecz istnienia homonimicznych podstaw przyimkowych i prefiksów są nie do pominięcia.

Równoczesne funkcjonowanie w języku tak wielu prefiksów realizujących funkcję negacji jest uzasadnione nie tylko kwestiami stricte stylistycznymi¹⁷.

analogicznie jak prefiksy rodzime, mimo że zdarzają się problemy ze zrozumieniem słów pochodzenia obcego. B. Walczak cytuje wyniki badań ankietowych, w których respondent poproszony o podanie znaczenia wyrazu *dekomunizacja* podał definicję (sic!) 'wprowadzenie ponownie systemu komunistycznego' (Walczak 1998: 494).

¹⁵ Twierdzenie, że rzeczownik *bezsens* jest prefiksalny, wspieram przywołaniem synonimicznego derywatu, por. *nonsens*. Analogicznie jako prefiksalny należy traktować przymiotnik *bezechny*. Przemawia za tym obecność wyjątkowego rozszerzonego wariantu *bez-* oraz istnienie synonimicznego derywatu prefiksального, por. *niecny*. Natomiast za prefiksacją w rzeczowniku *bezład* przemawia formacja *nieład*. Podobne kryterium zastosowała E. Wójcikowska, ale dla niej możliwość zastąpienia elementu przyimkowego podstawy przez *nie-*, por. *bezbolesny* – *niebolesny*, *pozaplanowy* – *nieplanowy*, było podstawą do nazwania tego rodzaju form derywacyjnych „granicznymi” (por. Wójcikowska 1991: 79). Argument ten odwołuje się do opisu synchronicznego. Z perspektywy diachronicznej formacje analogiczne (synonimiczne) są wynikiem odmiennych operacji słowotwórczych.

¹⁶ Na możliwość podobnej (paradygmatycznej) interpretacji autorki wskazują również w przypadku derywatów *nieuk*, *niemowlę*, *niemowa* (Grzegorzczkowska, Puzynina 1998b: 451).

¹⁷ Ogólną zasadą dystrybucji prefiksów jest to, że prefiksy pochodzenia rodzimego dołączane są do podstaw rodzimych, a zapożyczone do podstaw obcych. Współcześnie jednak zaobserwować można coraz więcej formacji hybrydalnych, które łamią tę zasadę (por. Jadacka 2001: 145). Zasadne jest pytanie o funkcjonowanie wśród derywatów negatywnych synonimii słowotwórczej. Według H. Jadackiej o synonimii takiej można

Prefiksy są zróżnicowane znaczeniowo. Tylko część z nich semantycznie równa się wartości podstawowego partykułoprefiksu *nie-*, a różnica jest jedynie stylistyczna, por.: *a-*, *in-*. Prefiks *bez-* posiada element znaczeniowy braku (pozbawienia), prefiksy *anty-*, *kontr-* i *przeciw-* element przeciwstawienia. Derywaty z *kontr-* i *przeciw-* oznaczają desygnat przeciwstawiony desygnatowi nazywanemu przed podstawę, przy czym i podstawa, i derywat należą do tej samej klasy, por. *kontrwywiad* ‘wywiad kierowany przeciw innemu wywiadowi’. Takie samo znaczenie mają niektóre rzeczowniki z *anty-*, por.: *antybroń*, *antyrakieta* (Grzegorzczkova, Puzynina 1998b: 432). Natomiast rzeczywistymi semantycznymi antonimami przymiotników na *anty-* nie są motywujące je podstawy słowotwórcze, ale oparte na tych samych podstawach formacje z prefiksem *pro-*¹⁸ (Markowski 1986: 60). Potwierdza to kontrastowanie eliminacyjne. Por.:

5. Obowiązująca ustawa nie jest *anty-*, ale *proaborcyjna*.
6. *Obowiązująca ustawa nie jest *anty-*, ale *aborcyjna*.

Szczegółową specyfikację znaczeń formantów pozwoli wychwycić jedynie analiza materiałowa odpowiedniego materiału leksykalnego, a informacje słownikowe na temat znaczeń poszczególnych prefiksów (szczególnie rzadkich, których często w słownikach nawet się nie rejestruje – wyjątkiem jest słownik W. Kopalińskiego) mogą być jedynie wstępnymi danymi orientacyjnymi. W wypadku niektórych formantów (np.: *nie-*, *anty-*) są to serie formacji, które liczą co najmniej kilkaset jednostek, ale część formantów obcych (zwłaszcza najnowszych: *dys-*, *in-* i *non-*) w języku polskim reprezentuje niewielka liczba wyrazów, których frekwencja w tekstach nie jest – poza kilkoma wyjątkami – wysoka. To niewątpliwie wpływa na pomijanie lub marginalizowanie tych prefiksów w opracowaniach słowotwórczych.

Podsumowując, należy podkreślić raz jeszcze znaczenie negacji w słowotwórstwie (i w systemie językowym w ogóle). Negacja samym operatorem *nie* potencjalnie może podwoić zasób leksykalny języka. Zróżnicowanie formantów, brak systemowo regularnych kryteriów ich doboru, nakładanie się faktów słowotwórczych na składniowe dodatkowo utrudniają opis nie tylko grama-

mówić jedynie wtedy, gdy derywaty mają wspólną podstawę i przynależą do tej samej kategorii słowotwórczej (Jadacka 1986: 409). Oznacza to, że synonimami słowotwórczymi są np. te formacje, które są tworzone na *nie-*, *a-*, *in-*, por.: *niedyspozycja* vs. *indyspozycja*, *nienormalny* vs. *anormalny*. Nie są to jednak synonimy totalne, gdyż istnieje istotna różnica stylistyczna.

¹⁸ Dla D. Tekiel formacje na *anty-* i *pro-* to derywaty od wyrażen syntaktycznych (Tekiel 1977: 43).

tyczny, ale także leksykalny derywatów negatywnych. Z tego powodu ten artykuł jest jedynie próbą uporządkowania zagadnienia oraz stanu dotychczasowych badań i nie wyczerpuje tematu.

Bibliografia

- Apresjan J. D., 1974: *Antonimy leksykalne i przekształcenia wyrażen antonimicznych*, tłum. E. Janus, [w:] *Tekst i język. Problemy semantyczne*, red. M. R. Mayenowa, Wrocław, s. 177-200.
- Bańkowski A., 2000: *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1-3, Warszawa.
- Bogusławski A., 1998: *O negacji w konstrukcjach z czasownikiem chcieć*, [w:] *Nowe czasy, nowe języki, nowe (i stare) problemy*, red. E. Jędrzejko, Katowice, s. 105-127.
- Brückner A., 1995: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Buttler D., 1978: *Powojenne innowacje w polskim zasobie słownym*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 5, s. 55-67.
- Grzegorzczkova R., 1979: *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa.
- Grzegorzczkova R., Puzynina J., 1998a: *Problemy ogólne słowotwórstwa*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, t. 2. *Morfologia*, red. R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel, Warszawa, s. 361-468.
- Grzegorzczkova R., Puzynina J., 1998b: *Rzeczownik*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, t. 2. *Morfologia*, red. R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel, Warszawa, s. 469-523.
- Grzegorzczkova R., Szymanek B., 2001: *Kategorie słowotwórcze w perspektywie kognitywnej*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 469-484.
- Heinz A., 1988: *Kategorie przejściowe (pośrednie) w języku*, [w:] *Język i językoznawstwo. Wybór prac*, Warszawa, s. 102-118.
- Jadacka H., 1986: *Synonimia słowotwórcza – perspektywy badawcze*, „Poradnik Językowy”, nr 6, s. 404-412.
- Jadacka H., 1995: *Rzeczownik polski jako baza derywacyjna. Opis gniazdowy*, Warszawa.
- Jadacka H., 2001: *System słowotwórczy polszczyzny (1945-2000)*, Warszawa.
- Jadacka H., 2004: *Częstki słowotwórcze*, [w:] *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, red. A. Markowski, Warszawa, s. 1526-1545.
- Jurewicz O., 1992: *Gramatyka historyczna języka greckiego*, Warszawa.
- Kallas K., 1998: *Przymiotnik*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, t. 2. *Morfologia*, red. R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel, Warszawa, s. 469-523.
- Karolak S., 1984: *Składnia wyrażen predykatywnych*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, t. 1. *Składnia*, red. Z. Topolińska, Warszawa, s. 11-212.
- Karolak S., 1999: *Negacja (s. v.)*, [w:] *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław, s. 389-391.
- Kleszczowa K., 2003: *Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja*, Katowice.

- Kopaliński W., 2000: *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych (z almanachem)*. Nowe wydanie, Warszawa.
- Kowalik K., 1978: *Przedrostki w systemie przymiotnikowym*, „Polonica” IV, s. 175-201.
- Kreja B., 1996: *Drobiazgi słotwórcze 44. O formacjach z przedrostkiem „niedo-” typu „niedorozwój”, „niedolisek”, „Język Polski” LXXVI, s. 160-164.*
- Laskowski R., 1975: *Studia nad morfonologią współczesnego języka polskiego*, Wrocław.
- Laskowski R., 1999: *Przymiotniki odprzymiotnikowe (s. v.)*, [w:] *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, Wrocław, s. 307.
- Lyons J., 1984: *Semantyka*, t. 1., tłum. A. Weinsberg, Wrocław.
- Mańczak W., 2004a: *Etymologia staropolskiego prefiksu przeczącego „i-”*, „Język Polski” LXXXIV, s. 298-299.
- Mańczak W., 2004b: *O łącznej pisowni „nie” z imiesłowami odmiennymi*, „Język Polski” LXXXIV, s. 400.
- Marciszewski W., 1970: *Negacja (s. v.)*, [w:] *Mała encyklopedia logiki*, Wrocław, s. 185-186.
- Markowski A., 1986: *Antonimy przymiotnikowe we współczesnej polszczyźnie na tle innych typów przeciwstawień leksykalnych*, Wrocław.
- Mielczuk I. A., 1972: *Struktura znaków językowych i zachodzące między nimi relacje formalno-znaczeniowe*, [w:] *Semantyka i słownik*, red. A. Wierzbicka, Wrocław, s. 59-78.
- Oliva K., 1967: *Klasyfikacja semantyczna przymiotników zaprzeczonych*, „Poradnik Językowy”, nr 6, s. 261-266.
- Pisarkowa K., 1974: *Posesywność jako przykład problemu gramatycznego*, „Biuletyn PTJ” XXXII, s. 3-17.
- Pokorny J., 1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, t. 1, Bern.
- Saloni Z., 1971: *Błędy językowe w pracach pisemnych uczniów liceum ogólnokształcącego. Próba analizy językoznawczej*, Warszawa.
- Stieber Z., 1974: *Kryteria samodzielności wyrazów w językach słowiańskich*, [w:] *Tenże, Świat językowy Słowian*, Warszawa, s. 27-33.
- Szymczak M., 1976: *O interferencji językowej w zakresie formantów słotwórczych (na przykładzie języka polskiego)*, „Biuletyn PTJ” XXXIV, s. 17-23.
- Szymczak M., 1980: *Kontrkultura*, „Poradnik Językowy”, nr 1, s. 40-43.
- Tekiel D., 1977: *Przymiotniki [w:] Nowe słownictwo polskie. Przymiotniki i przysłówki*, red. T. Smótkowa, Wrocław, s. 7-66.
- Tokarski R., 1976: *Funkcja morfemu „nie-” w przymiotnikach zaprzeczonych*, [w:] *Semantyka tekstu i języka*, Wrocław, red. M. R. Mayenowa, s. 281-290.
- Walczak B., 1998: *Kto nie rozumie i czego nie rozumie*, „Prace Filologiczne” XXXXIII, s. 489-500.
- Wawrzyńczyk J., 2004: *Słownik bibliograficzny języka polskiego*, hyperlink: <http://www.leksykapolka.pl/sbjp> (dostępny: 31.08.2005).
- Wlekiński A., 2001: *Słotwórcze właściwości morfemu „nie-”*, [w:] *Język polski w rozwoju*, red. Ł. M. Szewczyk, Bydgoszcz, s. 177-190.

- Wójcikowska E., 1986: *Polskie przymiotniki utworzone od wyrażen syntaktycznych*, „Poradnik Językowy”, nr 3, s. 169-175.
- Wójcikowska E., 1991: *Formacje atrybutywne typu „podgórski”, „nadmudzki” w języku polskim*, Warszawa.
- Wróbel H., 1998: *Czasownik*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, t. 2. *Morfologia*, red. R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel, Warszawa, s. 536-584.

Summary

In this paper various methodological aspects of the problem of the negation in polish word-formation are discussed. There are 14 prefixes (both polish origin and borrowed) specialized in forming negative derivatives in contemporary Polish, cf. *a-* (*an-*), *anty-* (*ant-*), *bez-* (*beze-*), *de-* (*dez-*), *dys-* (*dysz-*), *in-* (*im-*, *ir-*), *kontr-* (*kontra-*), *nie-* (*ni-*), *niedo-*, *non-*, *od-* (*ode-*), *poza-*, *przeciw-* and *roz-* (*roze-*). Number of them can be used for regular forming of large series of formations, cf. *nie-*, some can be seen only in single polish words, cf. *in-*, *non-*.